

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF LEADERSHIP QUALITIES MANIFESTATION IN PRESCHOOL CHILDREN

У статті розглядаються психологічні особливості прояву лідерських якостей у дітей дошкільного віку, що є фундаментом для всебічного гармонійного розвитку особистості, які дозволяють дітям успішно адаптуватися до викликів сучасного світу. У контексті стрімких соціальних змін, розвитку технологій та підвищених вимог до особистісного становлення, формування лідерства стає основою для успішного майбутнього дитини. Дошкільний вік є критичним періодом для розвитку базових рис характеру, соціальних навичок та самостійності. Саме в цей час діти починають усвідомлювати свою роль у колективі, вчаться взаємодіяти з іншими, проявляти ініціативу та приймати рішення. Акцент зроблено на важливості раннього виявлення та розвитку лідерських здібностей як одного з ключових аспектів соціалізації та особистісного зростання. Здійснюється теоретичний аналіз проблематики дитячого лідерства та визначення основних особистісних якостей, які формують лідерський потенціал у дітей дошкільного віку. Проведений аналіз науково-теоретичних джерел дає змогу стверджувати, що у психолого-педагогічній науці створена значна теоретико-концептуальна база, сформовані провідні положення і підходи до вивчення проблеми виховання лідерів. Проаналізовано компоненти структури лідерського потенціалу дітей дошкільного віку, а також чинники, що впливають на розвиток лідерських навичок у даному віковому періоді, такі як емоційна стійкість, здатність до саморегуляції та соціальна активність. Особливу увагу приділено ролі педагогів у створенні виховного середовища, а також взаємодії дошкільників з однолітками у формуванні лідерського потенціалу.

Ключові слова: лідер, лідерські якості, якості особистості, міжособистісна взаємодія, дошкільний вік, лідерський потенціал.

The article examines the psychological features of the manifestation of leadership qualities in preschool children, which serve as a foundation for comprehensive and harmonious personal development, enabling children to successfully adapt to the challenges of the modern world. In the context of rapid social changes, technological advancements, and heightened demands for personal development, the formation of leadership becomes a cornerstone for a child's successful future. Preschool age is a critical period for developing fundamental character traits, social skills, and independence. During this time, children begin to understand their role within a group, learn to interact with others, demonstrate initiative, and make decisions. Emphasis is placed on the importance of early identification and development of leadership abilities as a key aspect of socialization and personal growth. A theoretical analysis of the issues surrounding child leadership is conducted, along with the identification of core personal qualities that form the leadership potential in preschool-aged children. The analysis of scientific and theoretical sources suggests that psychological and pedagogical science has established a significant theoretical and conceptual foundation, with leading principles and approaches to studying the issue of nurturing leaders. Components of the structure of leadership potential in preschool children are analyzed, as well as factors influencing the development of leadership skills at this age, such as emotional resilience, self-regulation abilities, and social activity. Particular attention is given to the role of educators in creating a nurturing environment, as well as the interaction of preschoolers with peers in shaping leadership potential.

Key words: leader, leadership qualities, personal qualities, interpersonal interaction, preschool age, leadership potential.

УДК 159.922.7:316.46

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.68.10>

Письменчук А.А.

директор

Заклад дошкільної освіти № 731 «Казка» м. Київ

Кіореску І.Є.

психолог, соціальний педагог

Заклад дошкільної освіти № 731 «Казка» м. Київ

Павленко М.С.

к.психол.н.,

старший викладач кафедри практичної психології

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

З динамічним розвитком суспільства все більше виникає потреба в успішній людині з розвинутим лідерським потенціалом, яка адекватно реагуватиме на можливі зміни, що в ньому відбуваються, а також постійно самовдосконалюватиметься. Діти дошкільного віку не менше, ніж дорослі, потребують особливих якостей, які допомагають у досягненні бажаного, формують здорову самооцінку, підвищують здатність до комунікацій з оточуючими. І одна з головних якостей, яку дитина має формувати з дитинства – здатність активно взаємодіяти з соціумом, самостійно й ініціативно розв'язувати життєві задачі і проблеми, з якими вона зустрічатиметься в майбутньому.

Виявлення та розвиток лідерського потенціалу необхідно починати вже у дошкільному

дитинстві. Даний процес потрібно цілеспрямовано організовувати так, щоб дитина була не об'єктом, а суб'єктом процесу виховання. Оскільки саме в дошкільному дитинстві закладаються основи майбутньої особистості, формується ставлення до людей, до різних видів діяльності, самого себе. У дошкільному віці відбувається інтенсивний розвиток лідерських якостей, таких як дисциплінованість, самостійність, витримка, наполегливість, завзятість, рішучість і відповідальність. Дані якості допомагають дитині ще у дошкільному віці відповідати за свої вчинки і поведінку, дозволяють навчитися без сторонньої допомоги в майбутньому управляти своєю життям. Лідерські якості підносять бачення дитини на рівень ширшого світогляду, роблять її вчинки ефек-

тивнішими, формують майбутню особистість, що здатна досягати великих результатів.

Аналіз науково-теоретичних джерел дає змогу стверджувати, що у психолого-педагогічній науці сформована теоретико-концептуальна база та провідні положення до вивчення проблеми виховання лідерства. Науковці, А. Деркач, В. Зазиков, А. Іващенко вважають, що лідерські якості особистості є найважливішою складовою лідерського потенціалу особистості і наголошують на залежності формування лідерського потенціалу від психофізіологічних особливостей особистості людини (здібностей, позитивних спадкових чинників) та особистісних якостей (інтелектуальних, психологічних, вольових). Основними рисами, притаманними дитині-лідеру, є активність, досвідченість та високий рівень інтелектуального розвитку. Діти з високим інтелектуальним потенціалом зазвичай проявляють ініціативність і стають тими, кого однолітки обирають у партнери для ігор та спільної діяльності [1, с. 79].

В. Іванова, досліджуючи лідерство в колективах дітей дошкільного віку, встановила, що вже в таких об'єднаннях простежується диференційоване ставлення дітей одне до одного, яке формує статусну ієрархію. За її спостереженнями, діти-лідери відзначаються прагненням брати на себе активні ролі в іграх, керувати діяльністю однолітків та давати їм вказівки [5, с. 48].

Н. Гавриш наголошує на важливості цілеспрямованого формування готовності дітей ставати лідерами. Вона вважає, що лідерські якості потрібно розвивати у поєднанні з іншими базовими рисами особистості. Формування цих якостей має базуватися на загальнолюдських цінностях і передбачає особливу увагу дорослих до ровесницьких стосунків дітей. Науковиця підкреслює поняття «лідерство», визначаючи його як особистісну характеристику, що відображає сильну й активну позицію дитини у дитячому співтоваристві. Лідерство проявляється у здатності дитини ініціювати власні дії, впливати на інших, спрямовувати їх та вести за собою [4].

На думку низки дослідників, старший дошкільний вік є сприятливим для розвитку соціальної сфери, набуття соціально ціннісних моделей взаємодії співпраці з дорослими й однолітками, формування «м'яких навичок», розвитку лідерських якостей. Відповідно до нової соціальної ситуації розвитку у дитини з'являються елементарні обов'язки. Зміст та форма спілкування з іншими людьми, породжує нові потреби, інтереси та наміри, що пов'язані зі стійким бажанням грати разом, щось розповісти товаришеві, виконати разом з ним доручення. Предметом уваги старшого дошкільника стає світ соціальних взаємин та потреба жити разом з людьми, що його ото-

чують. Розрив між ідеальними прагненнями та реальними можливостями дошкільника усувається шляхом моделювання дитиною бажаних взаємин у сюжетно-рольовій грі [7].

Відповідно, формування лідерських якостей у дитини дошкільного віку, є актуальною педагогічною проблемою, що обумовлює проведення наукових розвідок у даному напрямі. Створюючи умовний «психологічний портрет» лідера-дошкільника, вчені розглядають розвиток інтелекту, вольові якості і організаторські здібності як додаткові, супутні ігровим, пізнавальним і комунікативним здібностям дитини-лідера.

Поняття лідерства базується на умінні працювати в команді та нести відповідальність за зроблені дії, які базуються на засадах загальнолюдських цінностей. На думку української науковиці Н. Гавриш, лідерство є особистісною характеристикою – сильна, активна особистісна позиція дитини у дитячому співтоваристві [4]. Дослідниця наголошує, що лідерський потенціал проявляється насамперед в активності й чим активнішою є дитина у грі, змаганнях, у взаємодії з іншими, відповідно, тим сильніше виражені у неї лідерські риси [2]:

- активність та ініціативність;
- здатність швидко знаходити вихід зі скрутного становища;
- готовність відстоювати свою думку та вміння переконувати інших;
- рішучість та прагнення досягти поставленої мети;
- авторитет серед дітей групи;
- бажання бути в центрі уваги;
- відповідальність;
- уміння керувати групою, розподіляти завдання та доручення;
- психологічна готовність до роботи в команді;
- адекватність в оцінці досягнутих результатів.

В дослідженнях О.О. Смирнової й Є.В. Калягіної доведено, що в основі лідерства дошкільнят лежить насамперед емоційне ставлення до однолітків, яке проявляється в чуйності, доброті, дружелюбності, емпатії, взаємодопомозі, емоційності, умінні домовлятися, умінні поступитися. Науковці розглядають дані якості як додаткові, супутні ігровим, пізнавальним і комунікативним здібностям дитини-лідера [10].

Українська науковиця О. Безсонова на основі проведених наукових досліджень виокремлює компонентну структуру лідерського потенціалу дошкільника, який складається з [1]:

- особистісного компонента (особистісні лідерські якості, емоційно-ціннісне ставлення);
- соціального компонента (здатність до налагодження комунікації, здатність до партнерської взаємодії та досягнення взаєморозуміння, адаптивна поведінка);

– креативно-діяльнісного компонента (мотивація до досягнення успіху, відчуття новизни та креативний підхід до діяльності, здатність до рефлексії).

Авторка наголошує, що лідерський потенціал проявляється тільки в групі, у процесі міжособистісної взаємодії, у конкретній ситуації взаємодії; основи закладаються від народження та накопичуються у процесі розвитку людини як особистості; джерело розвитку лідерського потенціалу знаходиться як у самій особистості, так і поза умовами життєдіяльності людини [1, с. 82].

Важливу роль у соціалізації дитини відіграє дорослий, зокрема вихователь. Ефективність цього процесу залежить від характеру спілкування та поведінки дорослого, вплив якого дитина сприймає як свідомо, так і несвідомо, за допомогою таких психологічних механізмів, як зараження, наслідування та сугестія [6, с. 26].

Водночас значущим фактором у соціалізації дитини є дитяче співтовариство. Спільна діяльність, яка виникає під час взаємодії дітей дошкільного віку, сприяє формуванню необхідних навичок соціальної взаємодії, вмінню дотримуватися колективної дисципліни, захищати свої права та узгоджувати особисті інтереси із суспільними [4, с. 119].

Науковці, Р. Павелків, О. Цигипало, підкреслюють, що спілкування дошкільників з однолітками відбувається у грі і саме через неї дошкільнята обирають лідера. Виходячи з вікових особливостей дошкільників і діяльнісного підходу, розвиток у дітей схильності до лідерства і реалізація соціальної активності найбільш ефективно відбувається під час спільної ігрової діяльності в цілому [8].

Серед методів розвитку лідерських якостей дітей дошкільного віку, виділяємо створення виховних ігрових ситуацій, творчі ігри, в яких найбільш яскраво проявляються відносини між дітьми, формується соціальний статус у колективі однолітків. Потенціал творчих ігор у формуванні лідерських якостей у дошкільників базується на високому рівні мотивації до ігрової діяльності, забезпеченні моральної саморегуляції, необхідності проявляти ініціативу, діяти за правилами і орієнтуватися на колективний успіх. Як свідчать дослідження, суспільні мотиви вже у дошкільному віці можуть мати спонукальну силу, більшу, ніж мотиви особистої користі.

В Україні виховна робота з формування лідерських якостей дітей у закладах дошкільної освіти, реалізовується в межах діючої нормативно-правової бази та чинних на сьогодні освітніх програм дошкільної освіти, рекомендованих Міністерством освіти та науки України. Актуальність розвитку в дітей старшого дошкільного віку лідерського потенціалу відзначена в Базовому компоненті дошкільної освіти, в якому серед важливих характеристик

дошкільника виділено низку якостей, які характеризують його як лідера: активність, ініціативність, самостійність. Зміст, форми, методи та засоби виховання в дітей таких базових рис характеру визначено в освітніх програмах, у тому числі й парціальних.

Так, ст. 7 Закону «Про дошкільну освіту» наголошує, що одним із завдань дошкільної освіти є формування свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля, а також формування особистості дитини, її здібностей, набуття нею соціального досвіду тощо [9].

Зміст Базового компоненту дошкільної освіти, дає можливість зробити висновок, що формування лідерських якостей дітей дошкільного віку реалізується через зміст розділів «Дитина у соціумі» та «Гра дитини» інваріативного складника, а також у розділах «Особистість дитини. Спортивні ігри», «Дитина у соціумі. Соціально-фінансова грамотність» варіативного складника. Зокрема, у розділі «Дитина у соціумі» відзначається, що при формуванні соціально-громадянської компетентності мають формуватися: особистісні якості, пов'язані із проявом соціальних почуттів, готовність до посильної участі у соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення суспільного життя. Саме за таких обставин у дітей починають активно проявлятися лідерські якості: ініціативність, бажання допомогти та вирішити певну проблему, дати слушну пораду, як краще зробити тощо. Формування даної компетентності також сприяє формуванню навичок міжособистісної взаємодії, що також важливо для дитини-лідера.

У даному розділі Базового компоненту зазначено, що за результатами сформованої соціально-громадянської компетентності у процесі емоційно-ціннісного ставлення дитина проявляє такі сформовані особистісні якості: самостійність, відповідальність, працелюбність, лідерство, людяність, спостережливість, справедливість, ініціативність, правдивість, креативність тощо у взаємодії з іншими людьми. Крім того, дитина розуміє переваги розв'язання конфліктів і суперечок мирним шляхом, уміє порозумітися і домовитися з іншими у конфліктних ситуаціях.

Комплексна освітня програма «Дитина» передбачає формування лідерських якостей, ознайомлення дітей із взаєминами людей в суспільстві, формує навички ініціативності, командної роботи, духу перемоги, успіху, оцінюванні причини невдач, здійсненню висновків щодо можливостей покращення ігрових результатів [3].

Таким чином, аналіз освітніх дошкільних програм та передового педагогічного досвіду показав, що формування лідерських якостей у дітей дошкільного віку відбувається більш

ефективно в ігровій формі. Саме під час гри дитина може оволодіти певними соціальними ролями, проявити навички комунікаційної взаємодії, продемонструвати вміння домовлятися та уникнення конфліктних ситуацій, висунути ініціативу щодо ходу та сюжету гри тощо. У зв'язку з цим, перед закладом дошкільної освіти, вихователями стоїть завдання створення психологічно комфортного розвивального простору, в якому діти зможуть проявити свій організаторський і комунікативний потенціал, сформуванню лідерських якостей та соціальні навички та розробці активних методів навчання спрямованих на формування лідерських якостей дошкільника.

Формування лідерських навичок в освітньому середовищі закладу дошкільної освіти перегукується з компонентами нової української школи, яка базується на принципах гуманізації, демократизації та диференціації навчання, сприяє формуванню соціальної відповідальності та громадянської активності, підтримує ініціативу та самостійність, спрямована на розвиток критичного мислення та прийняття рішень, створення умов для саморозвитку. Відповідно, окреслена програма також допоможе дошкільникам успішно адаптуватися до нових вимог і змін у навчальному процесі.

Зважаючи на те, що у сучасному суспільстві поширеними стали явища упередженого ставлення та конфліктів, саме розвиток лідерських навичок надасть можливість педагогам, батькам, як учасникам освітнього процесу, формувати у дітей дошкільного віку усвідомлення того, що всі люди мають багато спільного й залежать одне від одного, і навчати їх розуміти інших, вміння поставити себе на місце іншого, що позитивно впливатиме на соціальну поведінку упродовж майбутнього життя.

Результати дослідження свідчать про те, що лідерські якості дітей дошкільного віку залежать як від індивідуальних психологічних характеристик, так і від соціального середовища, у якому вони перебувають. Формування лідерського потенціалу у дошкільнят тісно пов'язане з розвитком комунікативних навичок, здатністю до емпатії та ініціативністю. Важливу роль у цьому процесі відіграють педагоги та батьки, які створюють сприятливі умови для прояву лідерства через підтримку, заохочення самостійності та активної участі дітей у спільній діяльності. Дана проблематика має особливе значення для працівників закладів дошкільної освіти, вихователів. Вони повинні не лише досягти високого професійного рівня, але й опанувати методіку формування лідерського потенціалу у дітей старшого дошкільного віку. Це передбачає врахування

емоційної чутливості дошкільнят, що обумовлює використання методів і прийомів, спрямованих на розвиток таких навичок: командна робота, застосування сучасних інноваційних технологій в освітньому процесі, підтримка розвитку впевненості дітей для активної лідерської ролі, формування здатності до комунікації, яка є ключовим компонентом успішного лідерства.

Сучасні освітні умови сприяють формуванню лідерських якостей завдяки інтерактивним методам навчання, роботі в групах, використанню ігрових технологій та індивідуального підходу. Важливим аспектом є створення середовища, де діти можуть вільно висловлювати свої думки, брати відповідальність за власні дії та співпрацювати з однолітками. Таким чином, виховання лідерства базується на підтримці природної допитливості, розвитку емоційного інтелекту та формуванні навичок конструктивного спілкування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безсонова О.К. Компонентно-структурний аналіз лідерського потенціалу дошкільників. *Молодий науковець*. (11) 87. 2020. С. 79–84.
2. Гавриш Н.В. Лідерство-рима активних або як і навіщо плекати лідерів змалку. *Дошкільне виховання*. 2017. № 3. С. 2–11.
3. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В.О. Огнев'юк; авт. кол.: Г.В. Бєлєнька, М.А. Машовець; Мін.осв. і науки України, Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка. К. : Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.
4. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А.М. Богуш, Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш та ін.; за заг. ред. Н.В. Гавриш. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.
5. Іванова В. Проблема лідерства в колективі дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2014. № 32. С. 78–81.
6. Кравченко Т.В. Соціалізація особистості й соціальне середовище. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : Зб. наук. пр. Вип. 9. К. : 2006. Кн. 2. С. 23–29.
7. Павелків Р.В. Психодіагностичні інструментарії в умовах дошкільного закладу : навч. посіб. / Р.В. Павелків, О.П. Цигипало. К. : Центр учбової літератури, 2003, 296 с.
8. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ-Рівне, 2006
9. Про дошкільну освіту : Закон України. Редакція від 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата звернення: 30.12.2024).
10. Смирнова О.О., Калягіна Є.В. Лідерство в дитячій групі: феноменологія, закономірності розвитку. *Психологічний журнал*. 2002. Т. 23. № 4. С. 45–56.